

XVIII. YÜZYIL BAŞI «AVRUPA UMUMÎ HARBİ» NDE TÜRKİYE'NİN TARAFSIZLIĞI

Prof. Dr. AKDES NİMET KURAT

XVIII. YÜZYILA GİRERKEN AVRUPA

XVIII. yüzyıl sonunda Avrupa'nın kuvvetler muvazenesinde büyük değişiklikler olmuştu: O zamana kadar Avrupa'nın (ve hat-tâ bütün dünyanın) en kuvvetli ve büyük iki devleti olan İspanya Monarşisi ile Osmanlı İmparatorluğu zâfa uğramış, onların yerine yeni devletler ve kuvvet merkezleri kaim olmağa başlamıştı. Bir yandan XIV. Louis Fransa'yı Avrupa'ya hâkim olmak iddiasında bulunurken, diğer yandan İngiltere, denizlerin efendisi olmak ve Avrupa'da "muvazenenin muhafazası," için lâzımgelen siyasetini muvaffakiyetle tatbik etmek yolunu tutmuştu; bir de Doğu Avrupa'sında Moskova Rusyası yerine kuvvetli bir Rus İmparatorluğu teşekkül etmek üzere idi. İngiltere'nin emellerine ulaşması için - Fransa'ya karşı, Rusya'nın de - İsveç'e karşı uzun ve çetin bir mücadele yapmaları icabetmişti. İngiltere-Fransa mücadelesi tarihte "İspanya vevaseti harpleri," Rusya-İsveç mücadelesi de "Şimal harpleri," diye maruftur.

XIV. Louis'nin yetmiş yıl kadar süren (1643-1715) saltanatı zamanında Fransa Avrupa'nın en kuvvetli bir Devleti olmuştu¹. Fransa ile İspanya arasında 1659 da akdolunan Pirene barışı ile, İspanya Habsburgları'nın Avrupa'daki hâkimiyetlerine nihayet verilmiş, İspanya yerini Fransa almıştı. Kardinal Mazarin'in ölümünden sonra (1661) devletin bütün idaresini eline alan ve "L'Etat c'est moi," prensibine göre Fransa'yı idare eden XIV. Louis, absolutizm rejiminin tipik mümessili olmuştu. XIV. Louis, Fransa'nın Avrupa'daki mevkiini yükseltmek ve nüfuzunu artırmak maksadiyle 1667-8 de İspanya'ya, 1672-8 yıllarında Hollanda'ya karşı harp yaptı. Bu son harp yalnız Fransa ve Hollanda'ya münhasır kalmadı; buna

¹ XIV. Louis devrine ait bellîş başlı literatür, *The Cambridge Modern History*, vol. V. te verilmiştir. Ayrıca: E. Lavisse-A. Rambaud, *Histoire générale*, VI.

İspanya ile Nemse Çasarlığı da karıştılar. 1678-9 da Nimwegen'de bir barış akdedildi ise de, Fransızlar 1681 de yeniden hem Hollanda hem de Ren mıntakasına hücumettiler. 1685 te XIV. Louis'nin Nantes ediktini ilgasından sonra Fransa Avrupa'nın en muteassıp bir katolik memleketi oldu; aynı zamanda en kuvvetli bir Devlet sıfıtiyle Avrupa'da hegemonya tesisi siyasetini de ele aldı.

Fransa, Nemse Çasarlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harp halinde bulunmasından istifade ile, 1688 de Almanya'ya hücum etti. Fakat bu defa XIV. Louis'ye karşı İngiltere, Hollanda ve Savoie harp ilân ettiler; neticede Fransa'nın büyümesine mani olmak için Nemse Çasarlığı ile mezkûr devletler arasında Büyük Alliance (ittifak) akdedildi. Müşterek kuvvetlerle XIV. Louis'ye karşı hem karada hem denizde büyük savaşlar yapıldı. Fransız orduları, bazı mağlûbiyetlerden sarfınazar, karada umumiyetle üstünlüğü muhafaza ettikleri halde, denizlerde ingiliz ve felemenk donanması gittikçe galebe çaldı. Birleşmiş Deniz Devletleri donanması 1692de La Hogue deniz harbini kazanmak suretiyle, Fransa'nın deniz hâkimiyetine nihayet verdi. Bu tarihten itibaren deniz üstünlüğü İngilizlerin eline geçmiştir. Her iki taraf ta yıllarca süren mücadeleden yorulduklarından, ve bilhassa, ortaya İspanya veraseti meselesi çıkmak üzere bulunduğundan, Fransa ile Büyük Alliance devletleri arasında 1697 yılında, Ryswyk (Reisweik) barışı akdedildi. Bu sulh, esas itibariyle Fransa'nın lehine olmakla beraber, Avrupa'daki fransız hâkimiyetini epey sarsmıştı. Diğer yandan bu barış, Avrupa'da bir müddettenberi devam eden büyük mücadelenin bir mütarekesinden başka birşey değildi. Bu mütareke, patlak vermesi her an beklenen "İspanya veraseti harbi,"ne hazırlık için bir soluk alma mahiyetinde idi.

Bu sıralarda büyük bir siyasi faaliyet gösteren İngiltere'nin durumuna gelince: İngiltere XVII. yüz yıl başında yalnız bir "ada devleti," ise de bu asrın sonunda dünyanın en büyük bir deniz devleti oluvermişti. Deniz aşırı birçok yerlerde de geniş koloniler tesis etmiş, dünya ticaretinde ve imalâtta en ileri giden bir memleket mevkiine çıkmıştı². Oliver Cromwell'in hâkimiyeti (1640-1660)esnasında, yani İngiltere'de Cumhuriyet rejimi (Commonwealth) varken, 1651 de kabul olunan "Denizlerde seyrisefer," nizami (Navi-

² G. M. Trevelyan, *History of England*, London 1939. Book IV.

gation act of 1651) ile Hollanda'nın deniz ticaretine ölüm darbesi indirilmişti. Bu yüzden patlak veren İngiltere-Hollanda mücadelesinde, Hollanda donanması mağlûp edilmiş, ve 1654 sulhu ile Hollanda bu "Navigation act,"ını tanımağa mecbur kalmıştı; bunu mütaakıp Amsterdam yerine Londra dünya ticaretinin merkezi olmağa başladı. 1664-67 de İngiltere ile Hollanda arasında yeniden deniz harpleri oldu : Hollandalılar bazı muvaffakiyetler kaydettiler; bunun üzerine, İngilizler Hollandalılara bazı musamahalarda bulunmayı uygun gördüler; çünkü siyasî ufuklarda yeni tehlike belirmeğe başlamıştı.

1685-1688 yıllarında ingiliz tahtını işgaleden II. James zamanında, İngiltere siyasî ve dinî sahada birçok mücadeleye sahne oldu. Kırıl katolikliği iltizam ettiğinden, bir müddet evvel teşekkül eden Whig ve Tory partileri tahta karşı düşmanca bir durum aldılar. II. James'in kızı Mary ile evli olan Hollanda hâkimi Giyyom d'Oranj³ Whig ve Tory partilerinin daveti üzerine, 1688 son barında Britanya adasına çıktı, ve ingiliz milletinin tasvibi ile hâkimiyeti ele aldı; II. James ise XIV. Louis yanına iltica etti. Parlamento, Giyyom d'Oranj'ın kiralığını tasdik etti. Bu suretle İngiltere ile Hollanda Giyyom d'Oranj'ın hâkimiyeti altında birleşmiş oldular. Her iki devlet, gittikçe kuvvetlenen Fransa karşısında kendini tehlikede gördüğünden, bu birleşme gerek İngilizlerin, ve gerek Hollandalıların faydasına hizmet edecekti. XVIII. yüzyılın başında İngiltere'nin Şımalı Amerika'da gayet geniş kolonileri olduğu gibi, 1600 da kurulan Şarkî Hindistan kumpanyası (East India Company)-nin faaliyeti artmış, bu şirket Kalkutta şehrini ele geçirmiş, Bombay ve Madras ingiliz hâkimiyetini tanımıştı. Deniz aşırı memleketlerin İngiltere için ehemmiyeti artık tamamıyla idrâk edilmişti. Hele Amerikan kolonilerine bilhassa kıymet verildiğini görüyoruz. Ana vatanda faaliyet sahaları mahdud olan enerjik kimselere, mezhep ayrılığı yüzünden takibata maruz kalanlara, borçlulara veya canilere bir iltica sahası olmak, aynı zamanda ham madde kaynağı ve ingiliz mamulâtı için satış yeri teşkil etmek itibarı ile de bu koloniler gittikçe ehemmiyet kesbetmişlerdi. XVIII. yüz yıl başında İngiltere'nin dış siyasetinde her şeyden önce ticarî mülâhazalar (mercantile consideration) hâkimdi. İngiltere artık

³ G. M. Trevelyan, *History of England*, 472 p.

dünyanın en büyük sinai imalât ve ticaret memleketi olmuştu. İngiliz ticaretinin en işlek sahası, bir taraftan Amerikan sahilleri idiyse, diğer taraftan Levant, yani Akdeniz (Osmanlı İmparatorluğu limanları) ve Hindistan idi. Ticaret yolu üzerindeki mühim limanların, veya stratejik ehemmiyeti olan üslerin bir tek devletin elinde bırakılmaması siyaseti takip edilmeğe başlanmıştı. Dünya ticaretinin münhasıran İngilizlerin eline geçmesine gayret eden İngiliz devlet adamları, Avrupa kıtasındaki vak'alara karşı da yakından alâka göstermeğe başlamışlardı. Hollanda istiklâlinin muhafazası ve İspanya Felemenkinin Fransa eline düşmemesi, Hollanda ile İngiltere arasındaki ticaret rekabetine rağmen, Britanyanın menfaati icabı idi. Giyyom d'Oranj'ın İngiliz tahtını işgaliyle her iki devlet arasında Fransa aleyhinde daha sıkı bir işbirliği meydana gelmiş oldu. XVIII. yüz yıl başlarken, bu suretle, XIV. Louis Fransasına karşı kuvvetli bir İngiltere-Hollanda bloku teşekkül etmiş bulunuyordu.

İSPANYA VERASETİ MESELESİ⁴

XVIII. yüzyıl girerken bütün Avrupa devletlerini meşgul eden en mühim mesele: İspanya Monarşisi tahtını işgal etmekte olan II. Charles (Şarl, Karlo) in ölümünden sonra, İspanya akibetinin ne olacağı idi. Çünkü, II. Charles'in çocuğu yoktu; kiral artık ihtiyardı ve hasta idi, yakında ölümü bekleniyordu. Bu sıralarda İspanya Monarşisi dünyanın en büyük devleti idi; Anayurt-İspanya'dan maada Avrupa'da Belçika, Milano, Napoli, Sicilya; Şimali, Orta ve Cennubi Amerika'da gayet geniş sahalara İspanya Monarşisine aitti. Avusturya'daki Habsburglar ve XIV. Louis, II. Charles'in yakın akrabaları idi. Bundan dolayı İspanya kiralının ölümünden sonra her iki akraba ailesinin de Monarşi üzerinde hak iddia etmeleri bekleniyordu. İspanya kiralı V. Filip'in kızı Anna'nın oğlu olan XIV. Louis, II. Charles'in kız kardeşi Maria Terez ile evli olduğundan, İspanya tahtı üzerinde her kesten ziyade kendisinde hak görüyordu. Nemse Çasarı I. Leopold, Habsburg hanedanından en büyüğü sıfatıyla ve aynı zamanda hem bir İspanyol prensesinin oğlu olması dolayısıyla, İspanya Monarşisinin kendisine geçmesi lâzım geldiği iddiasında idi. Üçüncü namzet de: II. Charles'in ikinci

⁴ Bu meseleye dair literatür: *The Cambridge Modern History*, vol. V. chap. XIV; E. Lavisseye - A. Rambaud, *Histoire générale*, VI. chap. XX.

kız kardeşi olan Margaret Terez'in I. Leopold'dan doğan Maria Antonienin Bavyera elektörü Maks Emanuel ile evlenmesinden neşet eden Joseph Ferdinand vardı. Bu suretle İspanya tahtına hak iddia eden, Fransız, Avusturyalı ve Bavyeralı üç namzet mevcuttu.

Gerek XIV, Louis ve gerek Çasar I. Leopold, bu kadar büyük bir mirasın doğrudan doğruya kendilerine verilmesinin Avrupa'nın diğer devletleri, bilhassa İngiltere tarafından, hoş görülmeceğini düşünerek, İspanya tahtına erkek evlâtlarından birini namzet gösterdiler. XIV. Louis, torunu Philippe d'Anjou'yu ileri sürdü; I. Leopold da, ikinci oğlu Karlı namzet gösterdi. Fakat bununla, o devrin en büyük diplomatı sayılan, İngiltere kralı Giyyom d'Oranj asla tatmin edilmiş değildi. Bir Bourbon veya Habsburg prensi tek başına İspanya Monarşisini tevarüs ederse, Avrupa devletler müvazenesinin bozulması muhakkaktı. Hele İspanya'nın hâkim olduğu sahalar Avrupa'da ve bilhassa Amerika'da Fransızların eline geçecek olursa, bundan İngiltere'nin ve Hollanda'nın mutazarır olacaklarında şüphe yoktu; İspanya'nın imalâtı bir müddettenberi azaldığından, buralara İngiliz ve Hollanda malları ithal edilmekte idi. Giyyom d'Oranj, bundan ötürü, ne XIV. Louis'nin ve ne de I. Leopold'un İspanya tahtı hakkındaki plânlarını tasvip etmedi. Mamafih 1698 de İngiltere, Hollanda ve Fransa arasında bazı hususta anlaşma yapıldı ve İspanya Monarşisinin ilk bölümü muahedesi imzalandı (11. Birinciteşrin 1698).

Bu taksim projesi İspanya'da malûm olunca, bütün İspanya ahalisi fena halde sinirlendi; buna Charles de kızdı ve Monarşinin bütünlüğünü muhafaza etmek suretiyle, Bavyera prensi Joseph Ferdinand'ın, İspanya tahtının yegâne varisi olduğuna dair bi vasiyetname tanzim etti (28. XI. 1698). İspanya kralının bu hareketi Nemse Çasarı tarafından şiddetle protesto edildi. Henüz yedi yaşında olan Joseph Ferdinand İspanya'ya gönderilmek üzere iken, esrarengiz bir şekilde öldü. Bu durum karşısında, Giyyom d'Oranj'ın ve XIV. Louis'nin diplomatları arasında yapılan uzun müzakerelerden sonra, İspanya Monarşisinin ikinci bölümü plânı tanzim olundu (Mart 1700). Buna göre: İspanya, Belçika ve Amerikan kolonileri Nemse Çasarı'nın oğlu Karl'a; Napoli ve Sicilya'dan başka Lorraine dükalığı Fransa'ya verilecekti; Lorraine dükü de Milâno ile tatmin edilecekti. Bu plân I. Leopold tarafından kat'iyetle reddedildi; İspanya'da da hiç bir veçhile tasvip olunmadı.

Bunun üzerine, II. Charles, Monarşinin bütünlüğünü muhafaza edebilmek için, XIV. Louis ile anlaşmağa karar verdi. Bu maksatla Philippe d'Anjou'yu İspanya Monarşisinin yegâne varisi olacağını kabul etti; bu hususta papa XII. Innosan ile de anlaştı. İspanya asilzadeleri ve nüfuz sahibi kimseler de bunu muvafık buldular. II. Charles, Philippe d'Anjou'nun yegâne varisi olduğunu, fakat Monarşinin hiç bir veçhile parçalanamayacağını bildiren bir vasiyetname hazırladı (2. Birinciteşrin 1700). Bu vak'adan dört hafta sonra İspanya kralı öldü (1. İkinciteşrin 1700).

XIV. Louis II. Charles'in ölümü haberini alınca, üç gün düşündükten sonra, verdiği kararı tatbik için harekete geçti. Bununla, Giyyom d'Oranj'a karşı giriştiği taahhüdü bozmuş oluyordu. Fransa'nın, İngiltere ve aynı zamanda Nemse Çasarlığı ile harbe girişmesi muhakkaktı. Fakat fransız kralının, son Türk harbinde yorgun düştüğünü zannettiği, Avusturya'dan fazla endişe etmediği anlaşılıyor. XIV. Louis. 16 İkinciteşrin 1700 tarihinde, torunu Philippe d'Anjou'yu İspanya Monarşisinin hükümdarı ilân etti. İngiltere bir müddet seyirci kaldıktan sonra Fransa'ya karşı harekete geçti ve az bir zaman sonra Belçika, Ren boyları, Şimali İtalya ve İspanya harp sahnesi oldu. 1701 den 1713 e kadar devam eden bu mücadele "İspanya veraseti harbi,, adıyla maruftur. Bir taraftan: Fransa, İspanya ve Bavyera elektörü; diğer taraftan da: İngiltere, Hollanda, Nemse Çasarlığı (Alman preslikleri), Danimarka, Savoie ve Portekiz olmak üzere birçok devlet bu savaşa karıştı; Avrupa'da bu harbe iştirak etmiyen bir iki küçük devlet ve Osmanlı İmparatorluğu kalmıştı.

ŞİMAL AVRUPASI'NIN DURUMU ⁵

XVIII. yüzyıl başının dünya tarihindeki en mühim vak'ası: Doğu Avrupası'ndaki Moskova Rusya'sının bir Rus İmparatorluğu derecesine yükselmesidir. Rusya buna muvaffak olabilmek için, o sıralarda Şimal Avrupa'sının en kuvvetli devleti olan İsveç'e karşı uzun ve çetin bir mücadele yapmak mecburiyetinde kalmıştı. Gus-

⁵ Samuel E. Bring, *Karl XII. Till 200-arsdagen av hans död. Under medv. av Hjärne, Carlquist, Herlitz, Uddgren, Stille, Sörensson, Schartau, Naumann, Lagermark. Stockholm 1918. Aynı müellifin, Bibliografisk handbok till Sveriges historia. Stockholm 1934, 385 s. ve devamı.*

taf Adolf zamanında (1611-1632) büyük devletler sırasına giren İsveç, Karl X. Gustaf'ın (1654-1660) fütuhatiyle daha büyümüşü. 1617 de Stolbovo sulhu ile Ruslardan Fin körfezinin şark mntakasını; Westfalya sulhu ile Almanya'nın şimalindeki birçok mühim deniz üslerini (Bremen, Wismar, Verden, Stralsund ve Stettin); 1660 da aktedilen Oliva sulhu ile de Lehlilerden Estonya ve Livonya'yı ele geçiren İsveç, XVIII. yüzyıl girerken Baltık havzasının en kudretli bir devleti idi. İsveç'e tâbi yerlerin kısmı azamı anavatandan uzak ve dağınık bir halde olduğundan müdafaası kolay değildi. İsveç'in fazla kuvvetlenmesini çekemiyen komşularının, günün birinde bundan istifadeye kalkışacakları muhakkaktı.

Rusya tahtına Çar Petro⁶ gibi bir şahsın geçmesiyle (1689) Rusların eski fütihat plânları yeniden canlandı. Petro, daha küçük yaştanberi maruz kaldığı tesirler ve yetiştiği muhitin icabı olarak, Rusya'ya Avrupa tekniğini ve Avrupa ordu teşkilâtını sokmağa karar vermişti. Çar bunu yapmak isterken: Bir taraftan Türkleri Karadeniz sahillerinden (ve hattâ Avrupa'dan) kovmak, ve diğer taraftan Rusya'yı açık denizlere ulaştırmak arzusunda idi. Osmanlı İmparatorluğunu 1683 tenberi "Mukaddes Liga," devletleriyle mücadele halinde bulunmasından istifadeye karar verilmiş, ve 1695 te anî olarak Azak kalesine bir rus hücumu vaki olmuştu. Azak kalesi bu ilk rus taarruzuna dayanmıştı. Petro burayı alabilmek için harp gemilerine ihtiyaç olduğunu anlamış ve 1695/6 kış ve baharında, Voronej şehrindeki tersanelerinde birçok harp gemisi yaptırmış ve bahar gelince bunları Don üzerinden sevk ederek, Azak kalesini anî bir hücumla zaptetmişti (Temmuz 1696). Azak denizinin sahil boyu (70-80 klm.) da Rusların eline geçmişti. Petro'nun emriyle burada (Tayğan) adıyla bir deniz üssü ve kalesi inşa edildi. Az bir zaman sonra Azak denizinde kuvvetli bir rus donanması meydana geldi. Çar'ın emeli Karadeniz'e çıkmaktı. Fakat Nemse Çasarlığı ve Venedik Cumhuriyeti Türk harbine nihayet vermek istediklerinden -daha doğrusu İspanya vareseti meselesinin ortaya çıkması üzerine- Karlofça sulh müzakerelerine başlanmıştı. Çasar, Rus'ların Kerçboğazı'nı elde etmek ba-

⁶ Büyük Petro'ya dair belli başlı eserler: M. M. Bogoslovskij. *Petr I. Materialy dlja bibliografii*. OGI 1941, T. 1, 2. N. Ustrjalov, *Istorija carstvovanija Petra Velikago*, St Psgb TT 1, 2, 3, 4, 6. *Pis'ma i bumagi Petra Velikago*, St. Psgb 1888. T. 1.

bindaki taleplerini iltizam etmedi. Bundan dolayı Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya, Venedik ve Lehistan arasında aktedilen Karlofça muahedesine (1699 İkincikânun)⁷ Rusya girmedi. Çar Petro tek başına Türklerden bir şey alamıyacağını bildiğinden, nihayet Türkiye ile bir sulh aktine muvafaket etti. Rus Çarı, Türklerden alamadığını başka bir sahada telâfi etmeği düşünüyordu: İsveç'ten Baltık sahillerini zaptetmekle denizlere ulaşmak mümkün olacaktı.

1697 de İsveç kralı XI. Karl ölünce, tahta, henüz 15,5 yaşında olan XII. Karl geçmişti.⁸ İsveç'in başında bir çocuğun bulunmasından Rusya, Danimarka, Saksonya ve Lehistan istifadeye karar verdiler; müştereken hareket plânlarını hazırlamağa başladılar. İsveç ile Danimarka arası, Şlezvig (Schleswig) ve Holştayn (Holstein) yüzünden ötedenberi açıktı. Danimarka bu defa münakaşalı sahayı tamamıyla ele geçirmeğe karar vermişti. 1697 de Lehistan tahtına seçilen, Saksonya elektörü Friededrich II. Auğust (Nalkıran) Livonya'yı ele geçirmek niyetinde idi. Çar Petro ise "eba ve ecdadının malikâneleri olan,, Neva mansabı (Ingermanland) ve Estonya üzerine gözlerini dikmişti. Bu üç devlet, emellerini gerçekleştirmek maksadiyle, İsveç aleyhinde bir "Üçler ittifakı,, aktettiler. Bu anlaşmanın ilk safhası sarahatle belli olmamakla beraber, meydana gelmesinde bilhassa Çar Petro'nun büyük bir rol oynadığı malumdur. Rus Çarı 1697-8 de yaptığı ilk Avrupa seyahatinden dönerken, 1698 Ağustosunda, Rus-Leh hududuna yakın Rawa şehrinde, II. August ile görüşmüştür. İsveç'e karşı müşterek hareketin işte burada ilk defa bahis mevzu olduğunu biliyoruz⁹. O sıralarda, İsveç'e karşı entrikalariyle nam kazanan Livonya'lı Patkul'un da bu "Üçler ittifakı,,nın aktinde mühim bir rolü olmuştur. Gizli diplomatik müzakereler neticesinde nihayet bu üç devlet arasında birer muahede imzalandı. 1699 Mayısında Danimarka ile Saksonya (Lehistan), 1699 Ağustosunda Rusya ile Danimarka, ve aynı yılın İkinciteşrininde Rusya ile Saksonya (Lehistan) arasında tecavüzl ve tedafii ittifaklar aktedildi.

⁷ Bu muahedeye dair kaynak ve bibliyografya: Akdes Nimet Kurat, *İsveç kralı XII. Karlın hayatı ve faaliyeti*, İkinci bölüm, S. 1.

⁸ S. E. Bring (not 5 te a.g.e.); A. N. Kurat, *İsveç kralı XII. Karlın hayatı ve faaliyeti*. İstanbul 1940.

⁹ N. Ustrjalov, y.a.g.e. III, 185-187.

Bu anlaşmaya göre: 1700 yılında Ruslar Estonya'ya, Saksonlar Livonya'ya ve Dan'lar da Schleswig'e aynı zamanda taarruza geçeceklerdi. Çar Petro, İsveç'e karşı kararlaştırılan harp yüzünden, bu sıralarda İstanbul'da yapılmakta olan müzakerelerin hızlaştırılmasını ve bazı hususta "fedakârlıklar,, da bulunulmasını emretti. Bunun üzerine 3/13 Temmuz 1700 tarihinde Türkiye ile Rusya arasında otuz sene için bir barış aktedildi ¹⁰.

Şu cihet enteresandır ki, İsveç'e karşı büyük bir fırtına kopmak üzere iken, İsveç'in Moskova'daki elçisi Kniperkrona'nın hiç bir şeyden haberi yoktu; bilâkis, Petro'nun Rusya ile İsveç arasında aktedilen bütün sulhları ve anlaşmaları tutacağı iddia edilmişti. Çar da, 20 İkinciteşrin 1699 da, Stockholm'e bir elçi heyeti gönderip, dostluğunu izhar edince, Rusya'nın dostluğu hakkında şüphe kalmamıştı.

Şimal harbi, II. August kuvvetlerinin Şubat 1700 de Livonya'ya hücumlarıyla başladı. Martta Danimarkalılar Schleswig'e taarruza geçtiler; aynı yılın 30 Ağustosunda da Ruslar Estonya'ya girdiler. Fakat, XII. Karl derhal mukabil taarruza geçti ve düşmanlarının plânlarını altüst etti. Neticede harp, evvelce tasarlananın hilâfına olarak, uzadı ve hiç beklenmeyen bir tarzda gelişti.

İSPANYA VERASETİ HARPLERİ¹¹, UTRECHT VE RASTATT BARIŞLARI

Batı Avrupa'sındaki harp hareketleri Bavyera elektörünün Şubat 1701 de Hollanda'ya hücumu ile başladı. Mayısta da Avusturya kuvvetleri Prens Eugene de Savoie'nin kumandasında Şimalî İtalya'ya girdiler. 9 Temmuz 1701 de, Carpi yanında Fransızlar mağlûp edildiler. 7 Eylül 1701 de Deniz Devletleriyle (İngiltere ve Hollanda) Avusturya arasında Fransa'ya karşı "Büyük ittifak,, (Grande Allinace) aktedildi. 1702 Eylülünde, İngiliz kuvvetleri dük Marlborough'un (John Churchill) kumandası altında Belçika'ya geldiler. 1703 te Portekiz de İngiltere tarafından harbe katıldı. 20 Eylül 1703 te Bavyera dükü Max Emanuel, müttefik kuvvetlerini Höchstädt yanında yendikten sonra, Fransız ve Bavyera orduları Cenubî Almanya'yı işgal ettiler ve Viyana'yı tehdiye başladılar. 4

¹⁰ Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii T. IV. N. 1804.

¹¹ Buna dair bibliyografya: *The Cambridge Modern History*, V. chap. XIV.

Ağustos 1704 te İngilizler Cebelüttarik limanı ve şehrini işgal ile, Akdeniz yolunu kontrolleri altına aldılar. 13 Ağustos 1704 te Marlborough ve Prens Eugen'nin müşterek kuvvetleri Höchstädt-Blindheim yanında, Bavyera ve Fransız ordularına karşı büyük bir zafer kazandılar. 23 Mayıs 1706 da Marlborough, Ramilles yanında ikinci büyük zaferini kazandı; aynı yılın 26 Mayıs'ında Prens Eugen Turino yanında Fransızları yendi. 1707 de müttefikler İspanya'yı zaptetmek için birçok hareketlerde bulundularsa da, muvafak olmadılar. 11 Temmuz 1708 de Marlborough ve Prens Eugen Oudenarde yanında Fransızları mağlûbettiler. 11 Eylül 1709 da Malplaquet mevkiinde Müttefikler zafer kazanmalarına rağmen, katî netice elde edemediler. 1710 da İngiltere'de Whig partisinin sukutu ve Tory partisinin iş başına gelmesiyle sulh, taraftarları galebe çaldılar ve 1711 de Marlborough'un başkumandanlıktan azlini mütaakıp, XIV. Louis ile sulh müzakerelerine girişmek mümkün oldu. Uzun müzakerelerden sonra 11 Nisan 1713 de Deniz Devletleri ile Fransa arasında Utrecht barışı akdedildi. Fransız kuvvetlerinin bazı muvaffakiyetleri üzerine Viyana sarayı da sulhun akdine muvafakat etti ve 7 Mart 1714 de Rastatt'ta barış imzalandı.

Utrecht muahedesiyle İngiltere'nin elde ettiği muvaffakiyetler iki bakımdan mühimdi¹². Evvelâ: Fransanın Avrupa kıtasında hâkim bir duruma gelmesine mani olunmuş ve kıtada bir tek büyük devletin teşekkülüne meydan verilmemişti. İkinci cihetten: Büyük Britanya'nın deniz hâkimiyeti ve dünyanın her tarafındaki ticaret imtiyazı sağlanmıştı; bilhassa menfur "Assiento", uzlaşması ile İngiltere senede 4800 zencinin Cenubî Amerika'ya idhali imtiyazını ve inhisarını elde etmişti; bununla zenci (köle) ticareti İngilizlerin en büyük varidat kaynağı oldu. Alman tarihçileri¹³, İngiltere'nin "Müttefiklerini yarı yolda bırakarak,, Utrecht barışı ile büyük menfaatler elde ettiklerini ileri sürüyorlar. Sovyet - Rus tarihçileri de İngiltere'nin "tamamiyle İngilizvari, yani müttefiklerine haber vermeksizin,, hareket ettiklerini yazıyorlar¹⁴. İngiliz tarihçileri ise Utrecht uzlaşmasını parlak bir sulh (excellent peace) diye

¹² G. M. Trevelyan, *History of England*, 499-500 p.

¹³ K. F. Beckers *Weltgeschichte*, 7. B. S. 44 ff.

¹⁴ S. V. Bachruşin ve başkaları, *Istoriya diplomatii*, T. I. Moskva 1941. S. 254: Istinnno po-anglijski, t.e. za spinoj u svoich sojuznikov.

vasıflandırıyorlar ve bu barış vesikasıyla İngiliz Hariciye Nazırı St. John'un (Lord Bolingbroke) büyük bir Devlet adamı ve diplomat olduğunu isbat ettiğini yazıyorlar¹⁵.

İngiltere bu parlak muvaffakiyetini her şeyden önce, hem büyük bir diplomat hem de yüksek bir asker olan John Churchill'in (Lord Marlborough) faaliyetine medyundu. Marlborough gayet entrikacı, ahlâksız ve hatta devlet hazinesini çalan, bir adam olmakla beraber - Fransa'ya karşı zafer kazanmak yolunda hiç yorulmadan yıllarca çalıştı ve muvaffak oldu. Şu cihet enteresandır, ki İngiliz zaferleri, bizzat İngiliz tarihçilerinin de işaret ettikleri gibi, hep "İngiliz olmıyan milletlerin,, kanı ile kazanılmıştı; ezcümle Blindheim meydan muharebesinde Marlborough'un ordusu 9 bin İngiliz ve 36 bin Alman'dan ve Flamandan ibaretti¹⁶.

ŞİMAL HARBİNİN SEYRİ¹⁷

Saksonya elektörü ve Lehistan kralı II. August'un kuvvetleri Şubat 1700 tarihinde Livonya hudutlarını aşarak Riga kalesini ele geçirmek istedilerse de muvaffak olamadılar. Aynı şekilde Mart ayında başlayan Dan hücumu da büyük bir gelişme göstermedi. Bilâkis harp bu sahada tamamiyle İsveç'in lehine döndü. İsveç kralı XII. Karl, hiç beklenilmeyen bir enerji ile mukabelede bulundu. 25 Temmuz 1700 de İsveç kuvvetleri Kopenhag yakınında karaya çıktılar ve Dan'ları yenerek sulha icbar ettiler (18 Ağustos 1700, Travendal sulhu). XII. Karl, bu zaferini mütaakıp, bir müddettenberi Ruslar tarafından muhasara edilmiş olan, Estonya'daki Narva kalesinin yardımına koştu ve 30 İkciteşrin 1700 de, 8 bin kişiden mürekkep bir kuvvetle 40 bin neferden müteşekkil bir Rus ordusunu perişan etti. İsveç kralı Rusya içlerine girip, Çar'ı sulha icbar edeceği yerde, Livonya'ya döndü. Buradan Lehistan'a hücumla 19 Temmuz 1702 de Kliszow, ve 13 Şubat 1706 da, Frau-stadt meydan muharebelerini kazandıktan sonra, Saksonya'ya

¹⁵ G. M. Trevelyan, *History of England*, 500 p.

¹⁶ Yine, S. 487, not 1.

¹⁷ Şimal harbine ait en mühim araştırmalar: *Bidrog til den store nordiske Krigs Historie*, Udginge of Generalstaben. Bd 1-7. Kjobenhavn, 1899-1922 Generalstaben. *Karl XII pa slagfältet* Bd 1-4. Stockholm 1918-1919. *Journal de Pierre le Grand, depuis l'année 1698 jusq'à la conclusion de la paix de Neustadt*. Berlin 1773.

girdi. II. August, kendisine dikte edilen bir sulhu imzalamaya icbar edildi (24 Eylül 1706, Altranstadt barışı). Lehistan'da, XII. Karl'ın tasvibi ile, 12 Temmuz 1704 tenberi, Stanislav Leszczyński kralı nasbolunmuştu. İsveç kralının bundan böyle bir tek düşmanı kalmıştı: Rus Çarı Petro!

Ruslar, Narva mağlûbiyetinden sonra, İsveçlilerin kendilerini takibetmediklerinden faydalanarak, az bir zaman zarfında yeni bir ordu yapmaya muvaffak olmuşlardı. Çar, yeniden taarruza geçti ve Birinciteşrin 1702 de, Neva nehrinin Ladoga gölünden çıktığı mahalde bulunan bir İsveç kalesini ele geçirdi (Schlüsselburg). Bunu mütaakıp, Ruslar Livonya'ya bir akın yaptılar, her tarafı tahrip ve yağma ettiler. 13 Mayıs 1703 te Neva'nın mansabı Ruslar tarafından işgal edildi ve St. Petersburg'un temelleri atıldı. 23 Temmuz 1704 te Estonya'daki Dorpat kalesi Çar'ın eline düştü; bir ay sonra da Narva kalesi de Ruslar tarafından zaptedildi. 1706 da Lehistan'ın büyük bir kısmı rus kıtaları tarafından işgal edilmişti. XII. Karl'ın bütün bu rus terakkisine karşı lâkayt kalmasının sebebi: Her şeyden evvel Lehistan ve Saksonya meselesini halletmek, arkada düşman kalmadıktan sonra rus askerî kuvvetini şiddetli bir darbe ile yokedip, Rusya'yı İsveç'in istediği bir şekilde sulh imzalamaya icbar etmektir.

İsveç kralı 1706/7 kışını Saksonya'da geçirdi. Bu müddet zarfında o devrin en disiplinli ve muktedir bir ordusunu meydana getirdi. XII. Karl bu kuvvetle Çar'ı yeneceğinden emindi. 1707 Ağustosunda İsveç ordusu Saksonya'dan hareketle ikinci rus seferine başladı. Ruslar gayet kısa bir zaman zarfında Lehistan'ı boşalttılar ve Rusya içlerine doğru çekildiler. 14 Temmuz 1708 de, XII. Karl, Berizina nehri boyundaki Holowczyn yanında Ruslara karşı büyük bir zafer kazandı. İsveç kıtaları Dnepri geçip Moskova'ya doğru ilerlemekte idiler. Fakat hudut boyunca 60 kilometre derinliğinde bir saha Rusların kendileri tarafından tahrip edildiğinden, ordunun iaşesi imkânsız bir hale gelmişti. Mesafenin uzunluğu, bilhassa Riga'dan gelmesi beklenen Lewenhaupt ordusunun ve yiyeceklerle mühimmat katarlarının, gecikmesi yüzünden, XII. Karl plânını değiştirdi: Ukrayna istikametinde ilerlemeğe başladı. Daha evvel yapılan müzakerelere binaen Ukrayna hetmanı Mazepa İsveç'lileri Moskova zulmünden kurtarıcılar sıfatıyla karşıladı. Mamafih Rusların süratli müdahaleleri yüzünden Ukrayna ahali-

nin ancak bir kısmı Mazepa'yı takibedebildi. XII. Karl 1708/9 kışını Ukrayna'da geçirdi. Rusya en kritik bir an yaşıyordu. Don Kazakları, Başkurtlar ve Kazan Türkleri, Çar'a karşı isyan halinde idiler. Bu vaziyette XII. Karl rus kuvvetlerini yenerse, Rusya'nın akıbeti gayet fena olacaktı ve ikinci derecede bir devlet mevkiine indirilecekti. Fakat talih Çar'a güldü. XII. Karl, çok arzu ettiği halde, Osmanlı İmparatorluğundan (ve hatta Kırım'dan) hiç bir yardım alamadı; Stanislav Leszczyński de istenilen kuvvetleri gönderemedi. Neticede, 8 Temmuz 1709 da Poltava yanında vukubulan meydan muharebesini (14 bin İsveçli'ye karşı 56 bin Rus) XII. Karl kaybetti ve Osmanlı memalikine sığınmak mecburiyetinde kaldı. Rusya bu suretle, tarihinin en büyük tehlikelerinden birini atlattı.

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DURUMU VE BABIALI SİYASETİ

Batı Avrupasında İspanya Monarşisinin akıbeti hakkında büyük bir diplomatik faaliyet yapılırken ve Şimal Avrupasında da İsveç'e karşı "Üçler İttifakı," hazırlanmakta iken, Osmanlı İmparatorluğu ağır bir iç kriz geçirmekte idi. 1699 Karlofça muahedesiyle, Macaristan'ın büyük bir kısmı, Slavonya ve Hırvatistan - Avusturya'ya, Mora da Venedik'e bırakılmıştı. 1700 sulhu ile de Azak kalesi Rusların elinde kalmıştı. Podolya ve sağısahil Ukrayna Lehistan'a terkedilmişti. Bu suretle, Balkanlar Avusturya'nın, Adalar denizi ve hatta Çanakkale Boğazı Venedik'in, Karadeniz de Rusya'nın tehdidine maruz bulunuyordu. 1683 ten 1699 a kadar süren harplerin Osmanlı İmparatorluğunun bünyesi üzerine büyük bir tesir icra ettiğinde şüphe yoktur. Viyana yanındaki bozgunun - bu devir kaynaklarından birinde¹⁸- baş müsebbibi olarak Kırım Hanı Murat - Gerey gösterilmek istenmişse de, mağlûbiyetin en büyük amili, Avrupa harp usulü ve tekniğinin bizimkine üstünlüğü olmuştur. Otuzyıl harplerinde Avrupa'da yeni harp usulleri meydana gelmişti; bilhassa topçulukta büyük bir inkişaf kaydolunmuştu. Osmanlı devlet adamları, kendilerine has bir gururla, Avrupa'daki bu kabil inkişafı görmek ve tanımak istememişlerdi. İslâmların "kâfirlerden," hiç bir şey öğrenmeğe ve taklid etmeğe

¹⁸ Fındıklılı Mehmet ağa, *Silâhdar Ağa Tarihi*, C. II, S. 82.

ihtiyaçları olmadığı zihniyeti hâkimdi. Diğer taraftan, Osmanlı ordu teşkilâtı, hele Yeniçeri ocağı, epey bozulmuştu. Ordunun yeni esaslara göre teşkilâtlandırılması asla düşünülmüyordu. Halbuki, Rusya'da Çar Petro ıslâhat işine ordudan başlamış ve gayet kısa bir zaman içinde büyük muvaffakiyetler elde etmişti. Karadenizin şimalinde başlıyan değişiklikleri İstanbul'da o zamanda lâyikeyle anlayan birtek devlet adamının bulunmadığı ayrıca kayda değer.

Karlofça muahedesi imzalandığı sırada Osmanlı tahtını işgal eden II. Mustafa,¹⁹ hiç bir şeyi ile temayüz etmeyen alelâde bir sultanı. İstanbul'daki askeri ocakları ve softaların kaprislerinden uzakta kalabilmek maksadiyle, padişah daima Edirne'de oturmayı tercih etmişti. Sultan, devlet işlerinden ziyade kendini ava ve eğlenceye vermiş, devlet işleri Müftü Feyzullah Efendinin elinde kalmıştı. II. Mustafa büyük bir mağlûbiyete uğramış, iktisaden perişan bir hale gelmiş bir imparatorluğu kısa bir zaman zarfında yükseltecek bir hükümdar değildi. Bu devirde Avrupa'da, XIV. Louis, Giyyom d'Oranj, Çar Petro ve XII. Karl, Viyana'da da Prens Eugène de Savoie gibi enerjik şahsiyetler, kabiliyetli diplomatlar ve yüksek kumandanlar bulunurken, Osmanlı devletinin idaresi her itibarla mutavassıt kimselerin elinde idi. Avrupa'da bazı mıntakalar terkedilmiş olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu o devrin en geniş Devletlerinden biri idi. Nüfusu çok, maddî ve manevî kaynakları gayet zengindi. Fakat, bu devleti en kısa bir zaman zarfında ayağa kaldıracak kuvvetli şahsiyetler meydana yoktu. Devlet idaresindeki bozukluklar, haksız hareketler, suiistimler ve bilhassa Müftü Feyzullah Efendinin "diktatörlüğü," 1703 Temmuzunda İstanbul'da büyük bir "fitne," ye sebep oldu. Bunun neticesinde II. Mustafa hal'edilerek, yerine III. Ahmet geçirildi (1703-1730). XVIII. yüzyıl başında Avrupa'da gayet mühim vak'alar olurken bu suretle Osmanlı tahtını III. Ahmet işgal etmekte idi.

"Lâle devri," hükümdarı olarak Türkiye tarihinde nam kazanan III. Ahmed²⁰ bir devlet adamı sıfatıyla, müsbet olmaktan ziyade menfi bir şahsiyettir. Karakteri zayıf, nedimlerinin tesiri altında bulunan, dış siyasette muayyen bir prensip sahibi

¹⁹ Başlıca kaynak: Fındıklılı Mehmet ağa. *Nusretname* (gayri matbu), *Raşit Tarihi* II.

²⁰ A. N. Kurat, *XII. Karl'ın hayatı ve faaliyeti*. İkinci bölüm, S. 12-22;

olmayan bir hükümdardı. Sadaret mevkiine getirilen nedim sulh taraftarı ise, Padişah da sulhcü; eğer nedim harp isterse, Sultan da harbe muvafakat ederdi. İç siyasete gelince: III. Ahmet, her şeyden önce kendi şahsını ve tahtını korumak yolunda tedbirler almakla meşguldü²¹. Gayet tamahkârdı; buna karşılık gayet zevk ve eğlence düşkünü idi; güzel cariyelerden fazlasıyla hoşlanırdı. Güzel sanatlara, edebiyat ve ilmin bazı şubelerine karşı büyük bir meyli ve istidadı olduğu da malûmdur. Askerî kabiliyetinin gayet mahdut olduğu anlaşılmaktadır. III. Ahmet, XIV. Louis, Giyyom d'Oranj, XII. Karl ve hele Büyük Petro yanında gayet silik kalmaktadır. Bilhassa, fevkalbeşer bir enerji sahibi ve aynı zamanda büyük bir diplomat olan Rus çarı yanında bu Osmanlı padişahı, tam manâsiyle "tenperver nazik bir çelebi," idi. Avrupa tarihinin en mühim devirlerinden biri olan XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı tahtını bu tipte bir padişahın işgal etmesi, Osmanlı devletinin iç ve dış siyaseti üzerine mühim tesir yapmıştır.

Karlofça muahedesinden çok evvel, Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz limanlarında; ticaret sahasında, İngiliz ve Fransız rekabeti belirmişti²². Fransızlar, Kanunî Süleyman zamanında elde ettikleri kâpütülâsyonlardan faydalanmakla beraber, 1583 tenberi İngilizlere de Osmanlı limanlarında ticaret hakkı verilmesiyle²³ Akdeniz ticareti bir Fransız inhisarında olmaktan kurtuldu. İngilizlerin "Levant Company,"²⁴ leri gittikçe büyüyen bir faaliyetle iş görmekte idi; öyle ki İstanbul'daki elçilik masrafları ve diğer ihtiyaçlar bu şirketten alınan varidatla kapatılıyordu. Türkiye'nin en büyük ihracat limanı İzmirdi. İngiliz'ler, Fransız'lar, Hollanda'lılar, Venedik'liler yün, tiftik ve diğer ham madde satın alıyorlar; mukabilinde kendi mamulâtlarını getiriyorlardı. Türkiye'den en çok mal satın alan devlet İngiltere idi. Akdeniz yolu ile İngiltere'ye giden mühim ticaret emteası arasında kahvenin de büyük bir rol oynadığı malûmdur. İhracatı yasak olmasına rağmen Fransa'ya

²¹ De La Motraye, *Voyage en Asie...* Vol. II. m.e. Ferriol Abregé de l'etat present de l'Empire Ottoman. Paris Archives du Ministère des Affaires Étrangères. Correspondance politique, Turquie, vol. 47.

²² J. K. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Kap. V.

²³ Ahmet Refik, *Türkler ve kraliçe Elizabet*. Darülfünun, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, C. VIII, sayı 5.

²⁴ Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford 1935.

külliyyetli miktarda hububat da satılmakta idi²⁵. Fransa, harp esnasında zahire bakımından sıkıntı çektiğinden, Türkiye'den alabildiği hububatla yiyecek sıkıntısından kurtulmağa bakıyordu. Babiâli de, Avrupa'daki harbin uzamasını kendisi için faydalı bulduğundan, Fransa'ya hiç olmazsa bu suretle yardıma çalışıyordu. İspanya veraseti harpleri devamı müddetince Akdeniz'de ticaretin azalmadığı, hattâ arttığı görülmektedir. İzmir'den ve diğer Osmanlı limanlarından alınan gümrük varidatı mühim bir yekûn tuttuğundan, devlet ricali bu ticaretin inkişafı ile yakından alâkaddılar.

Fransa ile İngiltere arasındaki rekabetin siyasi cephesi İstanbul'da da kendini belli etmeğe başladı. Fransız elçisi Chateaufeuf, Giyyom d'Oranjin Babiâli tarafından İngiltere kıralı olarak tasdikına mani olmak istediye de, muvaffak olamadı²⁶. Karlofça muahedesi aktedilirken, İngiltere'nin İstanbul elçisi Lord Paget, ve Generalstatlar (Holland) elçisi Kolyerin tavassutta bulunmaları, Fransa'nın hiç te hoşuna gitmemişti. Fakat Babiâli mahfillerinde İngiltere'ye karşı tam bir dostluk havası esmekte, Fransızların entrikalarına asla ehemmiyet verilmemekte idi. İngiliz ticaretinden elde edilen faydaların bu hususta mühim bir tesiri olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa'da harp başladıktan sonra, Fransız elçisi Ferriol var kuvvetiyle Babiâliyi Nemse Çasarına karşı harbe girmeğe teşviketmişti²⁷. Bu maksatla mütemadiyen muhtıralar sunulmakta, nüfuz sahibi kimselere hediye şeklinde rüşvetler takdim edilmekte idi. Fransız elçisinin bu yoldaki bütün gayretleri boşa gitti; Osmanlı Devletini idare edenler, şimdilik her hangi bir harbe başlamak niyetinde olmadıklarını açıkça bildirmişlerdi. Zaten Babiâli bunu istese bile yeni bir sefer açacak durumda değildi.

Karlofça muahedesinden sonra Osmanlı devlet adamlarının birçoğunun, ilk fırsatta elden giden yerleri geri almağı düşünmeğe başladıklarına şüphe yoktur. Fakat bunu tahakkuk ettirmek için müsait bir fısatı gözetlemek icabediyordu. 1701 den sonra fırsat çıkmakla beraber, Babiâlinin siyaseti eskisi gibi devam etmiş, ve elden giden yerleri geri almak hususunda hiçbir adım atılmamıştı.

²⁵ Ferriol à Torcy, le 3 sep. 1709: Nos vaisseaux chargent du bled presque partout. Archives des Affaires Étrangères, cor. pol. Turquie 48, p. 120.

²⁶ Zinkeisen, V. Kap. V.

²⁷ De La Motraye, *Voyages*, II. m.y. Ferriol'un İstanbul'dan raporları - Archives des Affaires Etrangères, cor. pol. Turquie, vol. 44 ten itibaren.

Gerek II. Mustafa ve gerek Müfti Feyzullah Efendi yeni bir harpten kaçınmışlar, akdolunan sulhun muhafazasında azamî gayret göstermişlerdi. III. Ahmed'in tahta geçmesini takibeden yıllarda da bu sulhu siyaset devam ettirildi. İstanbul'daki Fransız elçisinin teşviklerine rağmen, Babiâli Nemse Çasarlığı'na harp ilân etmedi. Hâtta Venedik'e karşı bile her hangi bir teşebbüse girişilmedi.

Azak kalesinin Ruslarda bırakılması İstanbul'da bilhassa büyük bir endişe uyandırmıştı. Bu kayıp, Karadeniz'i tehlikeye düşürdüğü gibi, bu kaleden esir ticareti yapan bazı Yeniçeri zümrelerinin de menfaatlerini haleldar etmişti²⁸. Çarın Türkiye hakkında beslediği emelleri malûm olduğundan (Kerç kalesinin istenmesi, reaya arasında Rus propagandası) İstanbulda Rus düşmanlığı gittikçe artmakta idi. Esasen Kırım hanları ötedenberi bu "Moskof gâvuru,"ndan gelmesi muhtemel olan tehlike üzerine Babiâlinin nazarı dikkatini çekmekte idiler²⁹. Bu sıralarda Kırım hanı olan Devlet-Gerey³⁰, babası gibi, müthiş bir Rus düşmanı idi. Han, 1700 sulhu ile Rusların elde ettikleri kazançlarından müteessir oldu. Babiâli nezdinde bir çok teşebbüslerde bulundu ise de tatmin edilmedi. Bunun üzerine, Çarın İsveçle harbe tutuşmasından bilistifade, Rusya'ya karşı bir harp plânı tertip etti. Osmanlı sadrazamı Daltaban Mustafa Paşa ile anlaştı, Devlet Gerey han, 1702 de bir isyan çıkardı; Daltaban Mustafa Paşa da gûya bunu bastırmak için, kuvvetli bir ordu ile Tuna boyuna hareket edecek ve hanla birleştikten sonra, Ruslara karşı yürüyeceklerdi³¹. Hanın ve sadrazamın bu plânı keşfedildi, Daltaban Mustafa paşa azl ve katledildi. Sadrazamın azlindedir, o sıralarda İstanbul'a gelen ilk Rus elçisi Tolstoy'un da rol oynadığı, Valide sultanı elde ederek, bazı entrikalar çevirdiği anlaşılmaktadır³². Bunu mütaakıp Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki münasebet 1700 yılında tesbit edilen esaslara göre devam etti. Çar Petro da, Türkiye tarafından her hangi bir tehlikeye maruz kalmaksızın İsveç harbini yapmak imkânını elde etmişti.

III. Ahmet tahta geçtikten sonra da Türkiye-Rusya arasında

²⁸ Fındıklılı Mehmet ağa, *Nusretname*.

²⁹ Evliya Çelebi seyahatnamesi, C. VII. (Selim-Gerey Han'ın sözleri).

³⁰ Ona dair: A. N. Kurat, *XII. Karl..* İkinci bölüm, S. 45-48.

³¹ T. Krylova, *Russko-tureckie otnoşenija*. Ist. Zap. X. (1941).

³² Yine.

yeni bir gelişme olmadı. Zaten, yeni padişah, bir kaç yıl hep "fitneci,, leri imha ile meşgul olduğundan, dış siyasete fazla ehemmiyet verememişti. Avrupada cereyan eden vak'alardan, zuhur eden fırsatlardan asla istifade edilmedi. 1706 Mayısında sadaret makamına getirilen Çorlulu Ali paşa³³ zamanında da dış politikada her hangi bir değişiklik belirmedi. Yeni sadrazam devletin iç durumunu ıslah bakımından bir çok muvaffakiyetler göstermekle beraber (çok bozuk olan malî vaziyetin düzeltilmesi, donanmanın kuvvetlendirilmesi, yeniçeri ocağında bazı ıslahat), o sıralarda Osmanlı İmparatorluğu idaresinin başında bulunması lâzımgelen bir şahıs değildi. Padişahın tamahkârlığını mükemmel bir şekilde tatmin ve aynı zamanda şahsî servetini de artırmasını gayet iyi bilen Çorlulu Ali paşa³⁴ dış siyasette tam bir sulhcu idi. Sadrazam "harp zamanındakine nisbeten sulh zamanında daha kolayca iktidar makamında kalabileceğini umuyordu,,. Bundan dolayı gerek Nemse Çasarlığı ve gerek Rusya içinde zuhur eden müşküllerden ve fırsatlardan istifade ciheti düşünülmemiş, veya bilerek kaçınılmıştı. Macaristan'da 1703 tenberi Avusturya'ya karşı, Franz Rakoçzy'nin idaresinde, bir isyan başgöstermişti. Macarlar müteaddit defa yardım isteyerek Babîâliye müracaatta bulundular, fakat bundan hiç bir netice çıkmadı. Venedik'in tamamiyle yalnız başına kalmasına rağmen, Mora'nın zaptı için de her hangi bir teşebbüste bulunulmadı.

1700 İstanbul sulhunun akdinden sonra Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetin esasları şu şekilde karakterize edilebilir: Rus çar'ı Petro Osmanlı devletine karşı aktif bir siyaset takibettiği halde, Babîâli passif bir durumda kalmıştır. Petro, ilk fırsatta, yeniden Türkiye'ye hücumla geçmeği tasarlıyordu. Bu maksatla şimdiden hazırlıklar görülmekte idi. Azak ve Taganrog limanlarında kuvvetli bir rus donanması meydana getirilmişti. Kırırna yakın Özü boyunda yeni yeni kaleler inşa edilmişti. Çar'ın, 1700 sulhuna binaen, İstanbula gönderdiği ilk daimî elçisi Tolstoy'a Türkiye'de bir takım gizli faaliyette bulunması için emirler verilmişti³⁵. Az bir zaman içinde İstanbul'daki rus elçiliği bir casus ocağı oldu. İstanbul patrikha-

³³ Ona dair: A. N. Kurat, *XII. Karl...* İkinci bölüm, S. 23-27.

³⁴ Ferriol'nun 14 İkciteşrin 1709 tarihli mektubu. Archives des Affaires Étrangères; cor. pol. Turquie, vol. 48, p. 144.

³⁵ S. Solovev, *Istoriya Rossii*, III, 1329.

nesi, İstanbul'daki katolik piskopusu, reayadan bir çok kimse Çar hesabına casusluk yapıyorlardı³⁶. Rus elçisi bol keseden hediyeler ve rüşvet dağıtarak Osmanlı ricali arasından bazı nüfuz sahibi kimseleri elde etmiş, Babîâlinin Rusya aleyhinde her hangi bir karar almasını önlemeğe çalışıyordu. Azak denizi kıyılarında ve Kırım hudutlarında rus askerî hazırlıklarının artması üzerine, Babîâli, evvelâ Tolstoy ile müzakerelere girişmiş, sonra, 1703 yazın, Çar'a Mustafa Ağa adlı bir zatı elçi olarak göndermişse de bundan hiç bir netice elde edilememişti. Ruslar hudut boyunda tahkimat yapmakta devam ettiler. Petro, Osmanlıların Rusya'ya karşı her hangi bir harekete geçmelerine mani olmak için. Türkiye'yi Çasar'la harbe teşvika karar verdi. Bu maksatla Tolstoy'a lâzımgelen emirler gönderildi. Rus elçisi, fransız elçisi Ferriol ile temas tesis etmiş, fakat hiç bir şey elde edememişti. Bir aralık Babîâli Rusyaya karşı gayet yumuşak davrandığından, hatta bir ticaret anlaşması bile yapılmıştı.

Çorlulu Ali paşa'nın sadareti zamanında, iş başında bulunan Reisülküttap (yani Hariciye Nazırı) Abdülkerim Efendi ile Şeyhülislâm Ebezade Abdullah Efendi Rusya ile dost geçinmek taraftarı idiler. Sadrazam ve onun tesiriyle III. Ahmet kendisi de aynı prensibi tavsibetmişlerdi. Mamafih, Rusların gittikçe kuvvetlenmeleri İstanbul'da endişe ile takibedildiğinden, bazı ihtiyat tedbirleri de alınmıştı. Ezcümle Kerç boğazında Yenikale inşa edilmekle³⁷, Karadenizin medhali muhafaza altına alınmış sanılıyordu. Çorlulu Ali paşa tarafından, huduttaki rus kalelerinin yıktırılması hususunda Tolsto'ya teklifler yapıldığı da anlaşılmaktadır. Çorlulu Ali paşa da dahil olmak üzere, Babîâli ricalinin Rusya'da Petro tarafından yapılan yeniliklerin mahiyetini anlamadıkları görülüyor. Rusya'nın gün geçtikçe büyük bir askerî devlet oluvermesini İstanbul'da kimse idrak edememiş; hele bu devletin pek yakında Osmanlı İmparatorluğunun başına bir belâ kesileceğini kimse önceden görememiştir. Bundan ötürü, İstanbul sarayı Karadenizin şimalinde olup biten vak'alar karşısında tamamiyle bigâne kaldı. Halbuki kendi varlığını muhafaza etmek isteyen her devlet komşularının ahvali ile alâkadar olmak ve yanı başında kuvvetli bir as-

³⁶ Yine, m.y.

³⁷ Fındıklılı Mehmet ağa, *Nusretname*. Başvekâlet Hazinei Evrakı, *Mühimme Defteri* 114, S. 142-43; Zilhicce sonu 1114 (Mart-Nisan 1705).

kerî kudretin meydana gelmesine imkân vermemeğe dikkat etmek mecburiyetindedir. Şayet böyle bir devlet teşekkül etmişse, ilk fırsatta onu ezmeli ve kuvvetten düşürmeğe çalışmalıdır. Realist politikanın esasları budur. Halbuki bu sıralarda Osmanlı siyasetini idare edenler bu basit prensibi asla nazarı itibare almadılar ve Karadenizin şimalinde kudretli bir Rusya'nın meydana gelmesine, zühur eden fırsattan faydalanarak, mani olmağa çalışmadılar.

Büyük Petro'nun idaresinde süratle ilerlemeğe başlayan Rusya'nın daha fazla yükselmesine mani olmak için mükemmel bir fırsat zuhur etmişti: İsveç kralı XII. Karl'ın Çar'a karşı harpleri ve 1708 de Ukrayna'yı işgali ile Rusya fevkalâde tehlikeli bir duruma düşmüştü. Çorlulu Ali paşa, 1707 yazında, XII. Karl rus seferine başlarken, Bender muhafızı Yusuf paşa vasıtasıyla İsveç kralına bir elçi göndererek Türkiye'nin sempatisini ve icabettiği takdirde yardım edeceğini bile bildirmişti³⁸. Halbuki XII. Karl 1708/9 kışı Ukrayna'da iken, Çorlulu Ali paşa zuhur eden bu bulunmaz fırsattan istifadeyi asla düşünmedi. O sırada Don Kazakları arasında Çar'a karşı bir isyan çıkmıştı; Kazaklardan İstanbul'a elçiler gelerek padişahın yardım istemişlerdi. Ukrayna hetmanı Mazepa'da, XII. Karl'a iltihak ettikten sonra, İstanbul'a adamlar gönderip yardım istedi³⁹. İdil-Ural sahasında rus zulmüne dayanamıyarak isyan çıkaran Başkurtlar da sultandan muavenet dilemek için bir elçi gönderdiler⁴⁰. En mühim cihet te Kırım hanı Devlet Gerey'in bu fırsattan istifade ile Kırım kuvvetlerinin İsveç kralına yardıma gönderilmeleri için Babıâli'den müsaade istemesi oldu. Babıâli bütün bu dilekler ve ricalar karşısında "sağır ve kör,, kaldı, Çorlulu Ali paşa Ruslar tarafından sebebiyet verilmedikçe barışı bozamayacağını bildirdi. Anlaşılan Türk devlet adamları vak'aların nasıl bir şekilde gelişeceğini passif bir şekilde beklemeğe karar vermişlerdi. Hiç olmazsa Azak kalesini geri almak imkânı zuhur etmişken, fırsattan istifade etmek asla düşünülmüyordu. 8 Temmuz 1709 da İsveçlilerle Ruslar arasında yapılan ve XII. Karl'ın yenilgesiyle biten, Poltava meydan muharebesine Kırım kuvvetlerinin iştiraki, hele Osmanlıların mudahalesi, durumu Rusların aleyhine çevireceğine şüphe yoktu. Bu suretle Rusya, 1709

³⁸ Raşit tarihi, III, 291-92.

³⁹ S. Solov'ev, *Istorija*, III. 1537.

⁴⁰ *Istorija Tatarii v materialach...* Akad. nauk SSSR. 1937, S. 392-396.

yazında, uçurumun kenarında bulunurken, Çorlulu Ali paşa'nın passif politikası yüzünden, büyük bir mağlûbiyetten kurtuldu. Babiâli'nin böyle "ihtiyatkâr ve tarafsız,, siyasetinde, rus elçisi Tolstoy'un "altın ve kürklerinin,, de rolü olduğu malûmdur.

XII. Karl'ın Osmanlı topraklarına ilticasından sonra, Türk-Rus münasebetlerinde yeni bir gelişme görüldü. Babiâli, İsveç kiralını himayesi altına almakla Rusya'ya karşı pek te dostnae olmayan bir harekette bulunmuştu. XII. Karl'a, gerek padişah ve gerek Çorlulu Ali paşa tarafından bir takım vaidlerde bulunuldu; mülteci kırala, "salimen ve emniyet içinde,, memleketine gidebilmesi için kuvvetli bir muhafız kıtası (escorte) verileceği bile söylendi⁴¹. Halbuki, Çorlulu Ali paşa'nın, XII. Karl'ın Türkiye'ye ilticasından istifadeyi düşündüğü anlaşılmaktadır; Çar'a tazyik yaparak ötedenberi muallâkta kalan meseleleri halledebileceğini umuyordu: Bunlar arasında 1700 sulhunun Ruslar tarafından tecdidî vardı; bu suretle barış yeniden garanti edilmiş olacaktı. Tolstoy ile yapılan müzakerelerden sonra, nihayet 1709 yılının sonunda Rusya ile arada mevcut barış yenilendi; ayrı bir madde ile de, Çar, İsveç kiralının Lehistan'dan geçip gitmesine muvafakat etti. Fakat XII. Karl bu uzlaşmayı tanımak istemedi; çünkü Lehistan üzerinden küçük bir kıtanın himayesi altında giderken Rusların eline düşmekten korkuyordu. Diğer taraftan İsveç kiralının esas gayesi Türkiye'yi Rusya'ya karşı harbe sokmak ve Çar'ı mağlûp ederek, İsveç'in büyüklüğünü muhafaza edebilmektir. Halbuki Çorlulu Ali paşa kiralın bu plânını tasvibetmek şöyle dursun, XII. Karl'ı Çar'ın eline düşürecekmiş gibi şüpheli bir vaziyet almıştı. Bundan ötürü, İsveç kiralı sadrazama karşı mücadeleye başladı ve Çorlulu Ali paşa'nın azline çalıştı. Bu maksatla, 1703 tenberi kırala hizmet etmekte olan, Leh asilzadelerinden Stanislav Poniatowski'yi İstanbul'a gönderdi⁴². Hem zeki bir diplomat, hem de bir general olan Poniatowski İstanbul'da saray mahfilleri ve hatta Valdesultanla münasebet tesisine muvaffak olmuştu; çevirdiği mahirane entrikalar neticesinde nihayet 15 Haziran 1710 tarihinde Çorlulu Ali paşa azledildi. Mazul Sadrazam Rusların barış maddelerine aykırı hareketlerine karşı göz yummakla ve vaziyet hak-

⁴¹ Poniatowski, *mémoires*; A. Stille, *Karl och Porten*. (Bring tarafından çıkarılan eserde) S. 348.

⁴² Poniatowski, *mémoires*: Mektupları-Stockholm, Riksarkivet, Turcica.

ında padişaha doğru malûmat vermemekle ittiham edilmişti. Poniowski'nin bu muvaffakiyetine, o sıralarda III. Ahmed'in nedimi ve damadı olan Silâhtar Ali paşa ile, Darüssaade ağası Uzun Süleyman'ın yardım ettikleri malûmdur. Diğer taraftan, Çorlulu Ali paşa'nın gayet şiddetli ve sırasına göre zorbaca rejimi halk arasında memnuniyetsizliğe sebep olmuş ve padişah da "ahali tarafından sevilen,, bir zatı sadarete getirmek suretiyle halkı memnun etmek istemişti. Bunun içindir ki sadaret mührü, "fazıl, âdil ve kâmil,, olan, Köprülüzade Numan paşa'ya⁴³ verilmişti.

Numan Paşa'nın sadarete geçmesinden bir hafta sonra, Poniowski yeni sadrazamla uzun bir konuşma yaptı. Bu münasebetle bilhassa Doğu Avrupası ile bağlı bütün problemler hakkında etraflıca görüşüldü. Poniowski çok açık bir şekilde Rusların müstakbel plânlarından bahsetti; Çar'ın Polonya, Litvanya, Volinya eyaletlerini ele geçirdiğini, şimdi sıranın Buğdan ve Eflâk'a geldiğini; Kırım'ın bir hamlede Ruslar tarafından zaptı mümkün olduğunu, Çar'ın bir defa Tatarları ortadan kaldırırsa İstanbul'a kadar yürüyebileceğini, birer birer anlattıktan sonra, bu tehlikenin ancak Türkiye ile İsveç arasında bir ittifak akti ve müşterek harekete geçmekle önlenebileceğini ileri sürdü⁴⁴. Zaten XII. Karl, bir müddettenberi İsveç'le Osmanlı devleti arasında, Stanislav Leszczyski de dahil olmak üzere, bir ittifak aktini düşünüyordu; kiralın fikrine göre: Ancak bu suretle Rusya'yı yenmek, "komşuları için zararsız bir hale koymak,, mümkün olacaktı. Çorlulu Ali Paşa Rusya ile sulhu bozmak istemediğinden, bu plânı kabul etmemiştir. Halbuki Köprülüzade Numan Paşa'nın bunu tasvip ettiği anlaşılmaktadır. 1710 yaz aylarında, gerek saray mahfillerinde ve gerek ahali arasında Ruslara karşı kuvvetli bir düşmanlık havası esmeğe başlamıştı. Buna sebep Çar'ın Osmanlı sınırlarındaki ve bilhassa Azak denizi kıyılarındaki askerî hazırlıkları, reaya arasında rus propagandası, ve Lehistan'ın tamamıyla rus nüfuzu altına girmesi idi. Devlet Gerey Han Babiâli'nin bu cihetlere mütemediyen nazarı dikkatini çekmişti; şimdi XII. Karl da Bender'den gönderdiği raporlarda bu noktalar üzerinde durmakta idi.

İstanbul'daki fransız elçisi Ferriol da Rusya tarafından başgös-

⁴³ A. N. Kurat, *XII Karl...* İkinci bölüm, S. 229 ve devamı.

⁴⁴ Poniowski'nin mektubu No. 13. (Stockholm, Riksarkivet, Turcica).

teren tehlikeyi Osmanlı devlet ricaline anlatmağa çalışıyordu. Çar'ın bir müddettenberi Deniz Devletleriyle iş birliği yapması, İngiliz ve Hollanda tüccarlarının Rusya'dan büyük menfaatler elde etmeleri üzerine, Fransız hükûmeti Rusya'nın bu durumunu kendisi için zararlı telâkki ettiğinden, Ferriol'a Türkiye'nin Rusya ile arasını açması için lâzımgelen talimat gönderilmişti; Türkiye, mademki Nemse Çasar'ına karşı harbetmek istemiyordu, o halde Rusya ile harbetmeli idi. Fransızların düşüncelerine göre: Türkiye'yi şimdiki ihmalkârlığından çıkarmak Fransa için çok faydalı olacaktı; çünkü, Babiâli Rusya ile harbe giriştiği takdirde, Avusturya'nın müdahalede bulunmaması için, Fransa'nın Çasar'la bir sulh aktetmesini istemeyecek, ve bundan ötürü Türk nazırlarının gururu azalacak, Fransız isteklerini daha kolaylıkla tatmin edeceklerdi⁴⁵. Fransa'nın 1709 dan itibaren Türkiye'de takip ettiği siyasetin şu üç noktada toplandığı malûmdur: 1 — Fransa'nın ihtiyacı olduğu bütün zahirenin satın alınabilmesi hususunda Babiâli'den izin koparmak; 2 — Halihazırda Nemse Çasar'ına harp ilânını istemiyen Türk hükümetinin Çar'la arasını açmak; 3 — İsveç kiralına memleketine dönmesi için lâzımgelen imkân ve vasıtaları bulmak⁴⁶. Gerek Ferriol ve gerek, 1710 Mayısında onun yerine gelen yeni Fransız elçisi, Des Alleurs'ün bu sıralarda İstanbul'da takip ettikleri siyasetin içyüzü bilhassa ilk iki nokta üzerinde toplanmış bulunuyordu. Fransa, Habsburg'lara karşı Osmanlı devletini tabii müttefiki telâkki etmekte idi. Kanunî Süleyman ve I. François zamanındanberi iki devletin işbirliği her iki taraf için faydalı olmuştu; fakat bu işbirliğinden en çok Fransa'nın kazandığı malûmdur. Buna rağmen Fransız devlet adamları Türkler hakkında en çirkin tabirler kullanmaktan asla geri kalmamışlardır; Türklerin ve Türkiye'yi idare edenlerin karakterlerine dair şunları söylemişlerdir: "Les Turcs ayant toujours un fond d'infidélité dans le coeur⁴⁷", yahut "des Barbares dont la ferocité augmente tous les jours⁴⁸", ve "joignent à l'ignorance, à l'avarice naturelles aux Turcs un troisieme vice qui est l'orgueil⁴⁹", Fransız devlet adamları, Türkleri "sadakatsiz-

⁴⁵ Archives des Affaires Étrangères, cor. pol. 48, p. 125.

⁴⁶ Yine.

⁴⁷ Arch. d. Af. Etr. cor. pol. Turquie, vol. 48, p. 144.

⁴⁸ Yine, vol. 53, p. 171.

⁴⁹ Aynı y. vol. 47, p. 297.

likle,, ve “kötü ruhlulukla,, ittihat etmekle beraber, Nemse Çarşılığına ve Deniz Devletlerine karşı büyük bir mücadele yapmakta olduklarından Osmanlı devleti ile hoş geçinmek mecburiyetinde idiler. Fransa'nın menfaati Babiâli'nin Çara karşı harbe başlamasını da iktiza ettirdiğinden, Ferriol ve Des Alleurs, XII. Karl'ın İstanbul'daki mümessilleriyle birlikte Ruslar aleyhinde faaliyette bulundular⁵⁰. Diğer taraftan İngiliz elçisi Sutton ve Hollanda elçisi Kolyer, hem devletlerini hem de şahsî menfaatlerini korumak için (Çar her iki elçiye, hele Kolyer'e, külliyetli bir para vâdetmişti) Babiâli ile Rusya'nın arası açılmasına mâni olmak istemişlerdi.

Bu suretle, rus meselesi yüzünden, 1710 yaz aylarında İstanbul'da gayet çetin bir diplomatik mücadele yapılmakta idi. Rus elçisi Tolstoy Çarın menfaatlerini altınlar, kürkler ve bol vâitlerle beslerken herkesten ziyade bu işle alâkadar olan - XII. Karl da, Türk'leri kendi tarafına döndürmek yoluna bütün imkân ve vasıtaları kullanmakta idi. 1710 yaz aylarında Babiâli Mora ve Balkan meselelerini geri plâna bıraktı. Karadeniz ve Kırım'ın emniyeti ile Lehistan meselesini ele aldı. Rusya'nın Türkiye'ye karşı bir tecavüz hazırlığında bulunduğu iyice anlaşılınca, nihayet Çara harp ilânı taraftarları galebe çaldılar. Numan Paşa'nın idaresi, saray mahfillerinde şüphe uyandırdığından, yerine, III. Ahmed'in tamamıyla itimat ettiği Baltacı Mehmet Paşa, sadarete getirildi⁵¹. 20 İkciteşrin 1710 tarihinde “Meşvereti azimede,, Rusya'ya harp ilân edildi. Baltacı Mehmet Paşa, İstanbul'daki yabancı devletler elçilerine, bu harbin sebeplerini izah ederken: Rusların Türkiye üzerindeki geniş hülyalar beslediklerini söylemiş, ve “Çar, imparator unvanını aldı, günün birinde İstanbul'un zaptını düşünüyor ve Aya-Sofya'da defnedileceği hayallerine kapılmıştır,, demişti⁵². Sadrazam, diğer bir elçiye de: “Çar, erken veya geç Devleti aliyeye karşı silâha

⁵⁰ Ferriol'un 24 Eylül 1709 tarihli mektubundan, vol. p. 126 : j'ay excité le grand Visir autant que j'ay pu par de nouveaux mémoires pour l'engager à cette guerre.

⁵¹ Ona dair: Akdes Nimet Kurat, *XII. Karl...* İkinci bölüm, S. 270 ve devamı.

⁵² Sutton'un 8. XII. 1710 tarihli mektubu: That the Czar had pretended precedence of their kings and taken upon himself the title of Emperour. That they knew he promised himself to be one day master of Constantinople, and that he had said he hoped to be buried in the Church of Sancta Sophia. London. Public Record Office State Papers No. 22.

sarılmağı ve Aya-Sofya camiine haç koyuncuya kadar silâhını bırakmamağı tasarlamaktadır,, demişti⁵³. Görülüyor ki, Babıâli erkânı Çar Petro'nun emellerinden tamamıyla haberdardılar. Buna rağmen, 23 Temmuz 1711 de, Çar ve bütün ordusu Prut yanında kuşatıldığı halde, Baltacı Mehmet Paşa gayet hafif şartlarla bir barış akdetti. Devlet Gerey Han'la XII. Karl'ın haklı olarak ısrarlarına ve muhalefetlerine rağmen akdedilen, hem cehaletin hem de rüşvetin bir eseri olan bu Prut barışı⁵⁴, Osmanlı devletinin o an için menfaatlerini korumağa yaramışsa da, "Rus tehlikesi meselesini,, asla halletmemiş, ancak tehir etmişti.

Prut muahedesinin aktinden bir iki ay sonra Çar'ın hilesi meydana çıkmıştı. Baltacı Mehmet Paşa azledildi; ancak Valide sultanın müdahalesi yüzünden hayatını kurtarmağa muvaffak olduğu anlaşılmaktadır. Prut sulhunun aktinde en büyük suçları olan kâhya Osman ağa ile mektupçu Ömer efendi idam edildiler. İstanbul'da yeniden Ruslara karşı düşmanlık belirdi. XII. Karl'ın mümessilleri ve Fransız elçisi Babıâli'yi Çar'a karşı kışkırtmakta iken, İngiliz ve Hollanda elçileri Rusya ile Babıâli'nin arasını bulmağa çalışıyorlardı⁵⁵. Bilhassa Poniatowski'nin Ruslar aleyhinde büyük gayretler sarfettiği malûmdur. Babıâli'ye birçok siyasi muhtıralar sunulmakta, ve nasıl bir siyaset takip edilmesi lâzımgeldiği hakkında fikir yürütülmekte idi. Bunlardan birinde deniliyor ki: Rusya, Osmanlı devletinin en büyük düşmanıdır; bunun için Türkiye, İsveç ve Leszczyński Lehistan'ı arasında bir ittifak yapılmalıdır; Ukrayna ve Ejderhan'a kadar uzanan saha Rusya'dan alınıp, Osmanlı devleti ile Lehistan'ın idaresine verilmelidir; bu "Üçler,, ittifakına Fransa ve İspanya ithal edilmelidir; bu tahakkuk ettiği takdirde mezkûr devletler Doğu Avrupasında, Orta Avrupa'da, Akdeniz'de hâkim ve nazım rolünü oynayabilirler. Osmanlı devleti ile İsveç ve Lehistan arasında sıkı bir işbirliği meydana getirilmediği takdirde, rus tehlikesinin önü alınamıyacaktır. Poniatowski'nin ve diğer bazı kimselerin bu husustaki gayretleri hiç

⁵³ Talmann's Bericht vom 21 Janner 1711. Wien, Kriegsarchiv, 1711 Febr. 289 E.

⁵⁴ Bu muahedeye dair, tarafımızdan, Türkiye'de ve Avrupa'daki arşiv malzemesinden istifade ile büyük bir eser hazırlanmıştır. Daha muhtasar olarak: A. N. K u r a t , *XII. Karl...* İkinci bölüm, fasıl XVI.

⁵⁵ Sutto'nun mektupları (1711-1714). Public Record Office, Stat. pap. No.22.

bir semere vermedi. Bu sıralarda Türkiye'yi kazanmak için Avrupa devletlerinin İstanbul'daki elçileri arasında diplomatik mücadele yeniden alevlendi. Fransız elçisi Des Alleurs, Deniz Devletleri ve Avusturya'ya karşı entrikalar çevirmekte; öteki elçiler de Babiâli'ye, Fransız hükûmetinin ancak kendini düşündüğünü, ve Fransız menfaatlerini korurken, Türkiye'yi tehlikeye atmaktan asla çekinmediğini, geçmişten misallerle, anlatmağa çalışıyorlardı⁵⁶.

Babiâli tarafından iki defa harp ilânını müteakıp - fakat seferin filen başlanmasına imkân verilmeden - Ruslar Prut sulhu maddelerinin bir kısmını (bilhassa Azak kalesini teslimini ve Özü boyundaki kalelerin yıkılmasını) yerine getirdiklerinden, 26 Nisan 1713 tenberi iş başına getirilen Silâhdar damat Ali Paşa'nın⁵⁷ takibettiği siyâsetin icabı olarak, 27 Haziran 1713 (3. Cemaz. II 1125) tarihinde Edirne'de Rusya ile barış akdedildi⁵⁸ ve Çarla Babiâli arasındaki ihtilâfa nihayet verildi. Bunu müteakıp Silâhdar damat Ali paşa, Karlofça muahedesiyle elden giden yerlerin istirdadı siyasetine başladı. Birinciteşrin 1714 te XII Karl memleketine gitti. Üç ay sonra da, 8 Birincikânun (1. Zilhicce 1126) Babiâlice Venedik'e harp ilân edilerek kısa bir zaman içinde Mora alındı. Bu vaziyet karşısında Türkiye ile Nemse Çasarlığının arası gittikçe açıldı. 24 Nisan 1716 da (2. Cem. I 1128) Avusturya'ya harp ilân edildi. 7 Mart 1714 te akdedilen Rastatt muahedesiye Fransa ile Almanya arasında harp sona erdiğinden, Avusturya bütün kuvvetlerini Osmanlı İmparatorluğuna karşı seferber edebilmişti. Osmanlı ordusu, sırf bazı ihmal ve tedbirsizlik yüzünden 5 Ağustos 1716 da (15 Şaban 1127) Peterwardin (Karlofçaya yakın) yanında mağlûp oldu; Sadrazam Silâhdar damad Ali paşa da şehit düştü. Bu mağlubiyetten sonra harp devam ettiyse de, nihayet 21 Temmuz 1718 (Ramazan 1131) tarihinde Pasarofça'da barış akdedildi. Buna göre: Banat eyaleti ve Belgrad Avusturya'ya bırakıldı; Nemse Çarlığı Orta Avrupa'nın en

⁵⁶ Fleischmann's Bericht vom 26 Mai 1713. Wien, Kriegsarchiv, October 321 E: Die Franzosen, sofern sie nur für sich den geringsten Nutzen hoffen können, kein Bedenken tragen das ganze Ottomanische Reich in eine gefährliche Weitlaufigkeit zu stürzen.

⁵⁷ Ona dair. A. N. Kurat, *XII. Karl...* İkinci bölüm, S. 27-30.

⁵⁸ Metni: Fındıklılı Mehmet ağa, *Nusretname*. Matbu: A. N. Kurat, *XII. Karl...* Ekler I, 99-107.

kuvvetli bir devleti mevkiini muhafaza edebildi. Buna mukabil Mora da Osmanlılarda kaldı.

1709 Poltava zaferinden sonra Ruslar muhtelif sahalarda İsveçlileri yendiler. Finlândia'nın bir kısmını, Baltık eyâletlerini zabtettiler; rus donanması Baltık denizinde hâkimiyeti ele geçirdi. 30 İnciteşrin 1718 de, Norveç'teki Fredrikshall kalesini muhasara esnasında, XII. Karl bir kurşun isabetiyle öldükten sonra İsveç hükûmeti Rusya ile sulh akdine muvafakat etti; uzun müzakere-lerden sonra 10 Eylül (eski stil 30 Ağustos) 1721 tarihinde Niştat (Nystadt) muahedesi imzalandı⁵⁹. Bununla şimaldeki ihtilâf da sona erdi. Rusya Avrupa'nın en kuvvetli devleti derecesine yükseldi ve Osmanlı devletine yeni darbeler indirmek için hazırlıklarda bulunmağa başladı.

XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa'da ve Doğu Avrupasında cereyan eden mücadeleler esnasında Osmanlı Devletinin takibettiği siyaset ve bunun neticeleri şöyle hülâsa edilebilir:

1 — 1683 ten 1699 kadar üç cephede birden yapılan harpler neticesinde hem askerî hem iktisadî sahada gayet yorgun düşen Osmanlı İmparatorluğunu, Avrupa'da başgösteren büyük mücadeleden derhal istifada edecek bir duruma getirmek için, o sıralarda Devleti idare edenler kâfi derecede enerji göstermemişlerdir.

2 — III. Ahmed'in "fitnecileri," imha siyaseti neticesinde, ordunun ve idare adamlarının en müteşebbis kısmı imha edildiğinden, Devletin süratle kalkınması ve aktif bir politika yapması imkânsız olmuştur.

3 — Çorlulu Ali paşa'nın "sulhcu," siyaseti yüzünden, 1708 de, XII. Karl Ukrayna'ya girdiği sırada Rusya en kritik bir anda bulunurken, rus tehlikesinin daha başlangıcında önlenmesi işi ihmal edilmiştir. Aynı sadrazamın siyaseti yüzünden Avrupa'daki karışıklıktan istifade ile Venedik'ten Mora'nın istirdadına kalkışılmamıştır; yine aynı "sulhcu siyâset," in icabı olarak, Macaristan'da çıkan isyandan istifade edilerek, Avusturya Fransa'ya karşı harbetmekte iken, bir Macar devletinin meydana gelmesine yardımcı - ilerde Osmanlı Devletinin Balkanlardaki eyaletleri için bir

⁵⁹ Çar Petro, bunu Babîâli'ye bildirmek için, 30 Eylül 1721 tarihli uzun bir name göndermişti. Metni: Topkapı Sarayı Müzesi, Arşiv E. 5925.

tehlike teşkil edecek-Avusturya'nın büyümesine mani olunamamıştır.

4 — Prut seferi zamanında Rus askerî kudretini imha etmek fırsatı zuhur etmişken, Baltacı Mehmet Paşa ve maiyetinin cehaleti ve rüşvet düşkünlükleri yüzünden, fırsattan istifade edilmemiş, Çar Petro ve ordusu, pamuk ipliğine bağlı bir sulhle, saliverilmiştir. Halbuki Devleti aliyenin menfaati Rusya'nın "tabii hudutları içine atılarak,, İsveç'in Büyük Devlet olarak kalmasını, Lehistan'da rus düşmanı bir hükûmetin iş başına getirilmesini, Ukrayna'nın kâmilen Moskova tahakkümünden kurtulmasını ve Kırım'ın muhafazası yolunda esaslı tedbirler alınmasını icabettiriyordu.

5 — Osmanlı Devleti yeniden aktif bir politikaya başladığı zaman artık vaziyet müsait değildi. Avrupa harbi sona ermiş, Nemse Çasarlığı tamamıyla serbest kalmıştı. Haddi zatında gayet zayıf olan Venedik'e karşı kolaylıkla muvaffak olunduğu halde, Osmanlı ordusu Avusturya karşısında yenilmişti.

Osmanlı İmparatorluğunu idare edenler, XII. Karlı'n ve bazı diğer kimselerin yaptıkları ikazlara rağmen, Devleti ilerde belirmesi aşikâr olan tehlikelerden korumak yolunda, lâzımgelen tedbirleri almamışlar ve zuhur eden fevkalâde müsait fırsatlardan istifade etmemişlerdi. Fransa kralı XIV. Louis tarafından Babıâlinin bu siyaseti hatta o zaman bile şu cümlelerle tenkit edilmişti: "Quoy qu'une longue experience viennoise de faire connoitre la faiblesse du gouvernement des Turcs, et qu'après qu'ils ont negligé des conjonctures favorables pour reparer leurs pertes, pour retablir leur milice, et pour empecher l'acrosissement de la puissance de leurs voisins, on ne doit pas attendre de leur part qu'ils prennent des résolutions dont on puisse profiter presentement...,"⁶⁰ Başka bir yerde de XIV. Louis şunları yazmıştı: "Tout le monde sçait que les Turcs sont en general ignorants dans les affaires qui regardent les princes chrétiens et que leur avarice est capable de leur faire trahir jusqu'à leur propres interests,"⁶¹. Bu meşhur fransız kralının, son cümlesindeki mutalâaya iştirak etmemekle beraber, söyledilerinin birinci kısmının doğruluğunu sonraki vak'alar birer birer teyit etmişlerdir.

⁶⁰ XIV. Louis tarafından Des Alleurs'e verilen instruction. Archives des Affaires Étrangères, cor. pol. Turquie, vol. 47, p. 73.

⁶¹ Yine, vo. 47, p. 297.